

AIFU

LINGVISTIK METROLOGIYA – ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING YANGI YO'NALISHLARIDAN BIRI SIFATIDA

Nozimabonu Aziz qizi Umirzoqova
O'qituvchi, mustaqil tadqiqotchi
O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti
O'zbekiston Milliy universiteti
E-mail: nozi311azizjonovna@mail.ru

Annotatsiya: Lingvistik metrologiya matematika, tilshunoslik, psixologiya, metrologiya va etnolingvistikani birlashtiradigan tilshunoslikning zamonaviy va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Garchi, lingvistik metrologiya hozirda yangi yo'nalishlardan biri sifatida talqin etilayotgan bo'lsada, u uzoq o'tmishga ham ega. Xususan, qadimda o'lchov birliklari o'rniga masofani ifodalash uchun inson tanasining a'zolari ham ishlatilgan. Bu orqali uning uzoq tarixga ega ekanligini va xalq og'zaki ijodi namunalari orqali metrologik birliklarning lingvistik tahlili zarurati tilshunoslik rivoji uchun muhimligini bilishimiz mumkin.

38

Kalit so'zlar: lingvistik metrologiya, o'lchov birliklari, masofa, og'irlik, tovush, inson tana a'zolari, xalq og'zaki ijodi.

Abstract: Linguistic metrology is one of the modern and relevant directions of linguistics that combines mathematics, linguistics, psychology, metrology and ethno linguistics. Although linguistic metrology is currently interpreted as one of the new directions, it also has a long past. In particular, in ancient times, instead of measuring units, parts of the human body were used to express distance. Through this, we can know that it has a long history and that the need for linguistic analysis of metrological units through examples of folklore is important for the development of linguistics.

Key words: linguistic metrology, measurement units, distance, weight, sound, human body parts, folklore.

Аннотация: Лингвистическая метрология – одно из современных и актуальных направлений языкознания, объединяющее математику, языкознание, психологию, метрологию и этно лингвистику. Хотя лингвистическая метрология в настоящее время трактуется как одно из новых направлений, она также имеет большое прошлое. В частности, в древности вместо единиц измерения для выражения расстояния использовали части человеческого тела. Благодаря этому мы можем узнать, что она имеет долгую историю и что необходимость лингвистического анализа метрологических единиц на примерах фольклора важна для развития языкознания.

Ключевые слова: лингвистическая метрология, единицы измерения, расстояние, вес, звук, части человеческого тела, фольклор.

Lingvistik metrologiya tilshunoslikning zamonaviy va dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u metrologiya, xususan, kolorimetriya va tovush metrologiyasi bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, lingvistik metrologiya matematika, tilshunoslik, psixologiya, metrologiya va etnolingvistikani birlashtirishni ham taklif qiladi. Tilning inson ongi bilan bog'liqligi, tilning voqelik bilan bog'liqligi to'g'risida ko'plab bilimlarni to'plaganligi bilan lingvistik metrologiya tilshunoslik fanlari orasida yetakchi o'rinni egallaydi. Lingvistik metrologiyada til undagi aqliy, obyektiv, psixologik jihatni ta'kidlash bilan bog'liq yangi tushunchani oladi: bu yerda til obyektiv dunyo haqida ma'lumot beradi, uni qayta ishlaydi, ifodalashning universal usullarini topadi, lekin ayni paytda yo'qotmaydi. [1] Tilga yangicha qarash yangi tadqiqot masalalarini – psixik, lingvistik ma'lumotlar va obyektiv voqelik munosabatini o'rganish, turli tillardagi leksemalarning universalligi masalalarini, dunyoning til tasvirini tadqiq etish va dunyoni idrok etish masalalarini o'rta tashlaydi.

Lingvistik metrologiyaning kelib chiqishini yaxshiroq tushunish uchun, metrologiyaning kategorik apparatiga murojaat qilib, uning ilmiy fan sifatida rivojlanish bosqichlariga aniqlik kiritamiz. Ismatullaev Patxulla Raxmatovich va Qodirova Sharapat Abduxobovna tomonidan yozilgan «Metrologiya asoslari» nomli kitobda, metrologiya o'lchovlar, ularning birligini ta'minlash usullari va vositalari hamda kerakli aniqlikka erishish yo'llari haqidagi fandi, deb ta'kidlangan. [2] Texnik tizimlar va texnologik jarayonlarning murakkablashishi, tadqiqotlar hajmining ortishi, atrofimizdagi dunyoning chuqur hodisa va jarayonlaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot ko'p va xilma-xil fizik miqdorlarni aniq o'lchashni talab qiladi. Bu esa, albatta, o'z o'rnida metrologiyani chuqurroq o'rganish zaruratini ham keltirib chiqaradi. Metrologiyaga oid birinchi rus asari - F.I.Petrushevskiyning "Umumiy metrologiya" (1849) bo'lib, unda metrologiyaga bu barcha turdagi tadbirlarni nomlari, bo'linmalari va o'zaro munosabatlari bo'yicha tavsiflashdir, deb ta'rif beriladi. [3] Shuni ta'kidlash joizki, kelajakda metrolog oldida turgan vazifalarning murakkabligiga qarab, "metrologiya" tushunchasiga ta'rif berishda o'zgarishlar bo'ladi.

Akademik B. M. Kedrov "fanlar uchburchagi"ni taklif qildi, uning "cho'qqilarida" tabiiy, ijtimoiy va falsafiy fanlar joylashgan. Ushbu tasnifga ko'ra, metrologiya "tabiiy - ijtimoiy fanlar" uchburchak tomoni bilan tavsiflangan sohaga kiradi va bunga metrologiya tomonidan olingan natijalarning ijtimoiy ahamiyati kattaligi sabab qilib ko'rsatiladi. Metrologiyaning bilish nazariyasi uchun ahamiyati cheksizligini hisobga olib, uni "tabiiy - falsafiy fanlar" tomoniga qo'yish ham qonuniydir deb ta'kidlaydi Kedrov. [4] Metrologiyaning bir qancha turlari bo'lib, ular quyidagilardir: o'lchovlarning umumiy nazariy muammolarini ko'rib chiqadigan nazariy metrologiya; qadimda ishlatilgan o'lchov birliklarini o'rganuvchi tarixiy metrologiya; o'zaro bog'liq umumiy qoidalar, talablar va normalar majmuini, shuningdek, davlat tomonidan tartibga solish va nazorat qilishni talab qiladigan boshqa masalalarni o'z ichiga olgan huquqiy metrologiya; usullar va o'lchov vositalarini amaliy qo'llash bilan shug'ullanadigan amaliy metrologiya; tilning inson ongi bilan bog'liqligi, tilning voqelik bilan bog'liqligi to'g'risida ko'plab bilimlarni to'plagan lingvistik metrologiya.

Masofa o'lchov birliklarini ifodalashda tovushni ifodalovchi so'zlardan ham foydalanilganligi bizlarga tovushni o'rganish zaruratini ham tug'diradi. Shuni o'rinda, tovushni o'rganish qadim zamonlardan beri inson e'tiborini jalb qilganligini ta'kidlashimiz asosli. Ko'rinib turibdiki, tovushlar odamlar uchun aloqa, aloqa, atrof-muhitni bilish va o'rganish vositasi sifatida zarurdir. Tarixga qaytsak, Pifagor o'tkazgan tovushlar bilan mashhur akustik tajribalarni eslaylik. Tovushlarning garmonik nisbatlari olam uyg'unligini keyinchalik tushunish uchun asos bo'ldi. Bu g'oyalarga ko'ra, "osmon jismlari va sayyoralar musiqiy intervallarga mos ravishda bir-biriga nisbatan joylashgan. Merkuriy eng past tovushlarni chiqaradi, Yupiterni bass bilan, Merkuriyni falsetto bilan, Marsni tenor bilan, Yerni kontralto bilan, Venerani soprano bilan solishtirish mumkin, deb ishonilgan". [5] Bu misol orqali ham ko'rinib turibdiki, sayyoralarning o'zaro hamda yer bilan orasidagi masofasini ifodalashda ham tovushdan foydalanilgan. Shuningdek, qadimda hozirgi aniq o'lchov asboblarga asoslangan masofa o'lchov birliklari bo'lmagan paytda masofa tovushga oid so'zlar bilan o'lchangan. Xususan, quloq eshitar yer, eshitarli joy, olgan nafas ham eshtilgulik yaqin masofa kabi. Bu kabi misollarni nafaqat o'zbek, balki ingliz tilida ham uchratishimiz mumkin, "within earshot, out of ear-shot, within hearing" kabi. Quyida ularga misollarni ham ko'rishimiz mumkin:

- They were sitting on the bench under the cedar within earshot of other people. (Swift. Shuttlecock, 71).

- "Come hither", he called to a very old Induna or counselor, who was sitting with others in a circle round the king, but out of ear-shot. (Haggard. King Solomon's Mines, 200).

40

- He had his pistol, but if he used it, there might be other Apaches within hearing (Eidson. St. Agnes' Stand, 134).

Shuningdek, ovozga beriladigan ta'rif ham o'z o'rnida ba'zan nisbiy bo'lib ovoz chiqaruvchi manba va uni eshitayotgan inson orasidagi masofaga ham bog'liq bo'ladi. Masalan, "baland ovozi" deb eshitish uchun yoqimsiz, jarangdor, kuchli ovozni nazarda tutish mumkin, ba'zan to'y, bazmlarda ovoz kuchaytirgich yaqinida turib qolsak, musiqaning kuchli ovozi boshimga og'riq kirdi, deymiz. Hamda ovoz kuchaytirgich bilan oramizdagi masofani, eshitish chegaramizni o'zgartiramiz. Bundan tashqari, yuqoridagi misollardan ko'rinib turganidek, masofa o'lchov birliklari o'rniga inson tanasining a'zolari ham ishlatilgan: bir qadam yer, ko'z ko'rar joy, qo'l yetar joy kabi. [6]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, lingvistik metrologiya zamonaviy tilshunoslikning yangi va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblansada, u uzoq o'tmishga ega. Ya'ni odamzot o'z nutqida masofa o'lchov birliklarini tana a'zolarining nomlari bilan atagan davrlardan boshlab o'lchov birliklarining tilshunoslikka xos xususiyatlari ko'zga tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кулагина, О. С. Об аспекте меры в лингвистическом знании. Вопросы языкознания. 1991.
2. Ismatullaev P. R., Qodirova Sh. A. Metrologiya asoslari. 2020.
3. Petrushevskiy F.I. Umumiy metrologiya. 1849.
4. Кедров, Б. М. Классификация наук. 1965.
5. Давидович Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии. 1970.
6. Jiyanova N. Measuring words in folk proverbs. Journal of language and literature education. 2014, 7.